

ТЕТЯНА КОЦЬ

МОВНІ СМАКИ І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ЗАГАЛЬНОЛІТЕРАТУРНІЙ НОРМІ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТ 90-Х РОКІВ)

На культуромовні смаки, їх зміни мають вплив об'єктивні соціальні функції мови в певну історичну епоху. Мовні уподобання ґрунтуються на кількісній концентрації виражальних засобів; вони є складною єдністю соціальних вимог і оцінок, а також індивідуальності носія мови, яка формується шляхом засвоєння суспільних знань, норм, правил, традицій. Тому мовний смак завжди має конкретно-соціальну і конкретно-історичну основу, відображає в своєму розвитку динаміку суспільної свідомості і об'єднує націю на певному відрізку її історії.

Найважливіша умова мовного смаку — соціальне за природою, засвоєне кожним носієм мови так зване чуття мови, що є результатом мовного і соціального досвіду, опанування мовних знань і знань про мову, підсвідомої оцінки її тенденцій і шляхів прогресу.

Під мовним чуттям розуміємо своєрідну систему підсвідомих оцінок, яка відображає мовні закономірності й суспільні мовні ідеали.

Однією з найважливіших функцій текстів засобів масової інформації є функція формування масових поглядів, смаків, зацікавлень.

Мова газетно-публіцистичного стилю як одного з найголовніших конструктів ЗМІ відіграє найважливішу роль у виробленні норми сучасної української мови та її кодифікації.

Сучасні тенденції в загальнолітературній нормі ми простежили на матеріалі газетної мовної практики 90-х років за виданнями: «Буковина», «Волинь», «Ваше здоров'я», «Вечірній Київ», «Голос України», «Донеччина», «Деснянська правда», «Запорізька правда», «Край» (Полтавська газета), «Культура і життя», «Кіровоградська правда», «Карпатська Україна», «Літературна Україна», «Наддністрянська правда», «Подолія», «Старожитності», «Сільські вісті», «Слобідський Край», «Тижневик Галичини», «Україна. Європа. Світ.», «Урядовий кур'єр», «Червоний гірник» (Криворізька газета), «Черкаський край», «Чорноморські новини». При цьому використані сучасні словники: Орфографічний словник української мови / Уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. — К., 1994. — далі ОС, Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. — К., 1974. — далі СІС, Словник української мови. — Т. 1-11. — К., 1970-1980. — далі СУМ.

У ЗМІ помітні тенденції оновлення і відновлення певних засобів вираження. Відбувається одночасне відродження лексики, яка в СУМІ має ремарки «книжне», або «історизм», і широке входження в загальнолітературний вжиток слів із розмовної мови: *опричнина, просвітительство, репрезентація, управа, благочинець і вдяганка, дублянка, карафка, опертя, пожилець, стачити, вочевидь, себто, діло, привідний, завше, перегодом, задля*. Історизми використовуються в газетних текстах не лише для відтворення реалій давно минулого, а й для оцінки явищ суспільного життя нинішньої доби; книжна лексика нейтралізується: «Тож, збагатившись жандармським досвідом, комуно-партійна опричнина не зупинялася ні перед чим, нехтуючи куці закони радянської конституції» (Гол. Укр., 1996, 12 грудня), «Прозвучить на всю Україну». Так висловився про книжку «Запорожці. До історії козацької культури», яка щойно побачила світ..., голова Спілки письменників України Ю. Мушкетик під час її репрезентації в Будинку літераторів» (Культура і життя, 1994, 24 лютого).

Через посередництво преси активізується застаріла лексика: *світлина, мапа, потяг, божниця, мистець, многі, фундувати, слухавка*. Ці слова у СУМІ мають ремарку «застаріле», але спостерігається загальна тенденція їх поновлення: «Лесь Танюк передав нам чимало цікавого зі свого Курбасівського архіву — статті, унікальні *світлини*» (Тижн. Галичини, 1993, 20 квітня), «їхні твори (М. Вінграновського, В. Чемериса, Г. Колісника) відроджують приспалу самосвідомість, будують чи перебудовують наш духовний дім, де воістину мусять

бути раз і назавжди впорядкована *божниця* і поіменний реєстр наших предків...» (Веч. Київ, 1996, 6 листопада), «Це загострює тривогу тих, хто порівнює передвиборні обіцянки Президента з тим, що *фундує* Л.Кучма для їх виконання. І з ким *фундує*» (Сільські вісті, 1994, 13 серпня)

Розширюється сфера функціонування лексики, яка має в словниках ремарку «рідковживане», і збільшується кількість її використання. Наприклад: *добродійник, зреалізувати, канцелярійний, зневажник, обходження, рвійний, спільнота, ширення, виборний*: «З благословіння віце-президента Академії наук України П. Толочка вчені вже з'їздили в Румунію, домовилися з владою про дозвіл на розкопки «підозрілих» могил. Але для здійснення задумів потрібні гроші. Черга тепер за *добродійниками*. (Старожитності, 1994, 18 березня – 21 квітня).

Поповнення словника української мови відбувається за рахунок використання діалектної лексики. Газети західних регіонів України виявляють тенденцію до поширення діалектизмів південно-західного наріччя: *когут*, (півень), *студня* (криниця) (ці слова у СУМі мають позначку «діалектне»), *гробовець* (могила) (СУМ — не фіксує), *ОС* — теж), *горня* (чашка) (пор. у СУМі: «горня — маленький горщик): «Чи знайдете ви в Галичині хоч одне подвір'я без *студні!*» (Тижн. Галичини, 1994, 12 листопада), «Майже в кожному селі на Івано-Франківщині зустрічаємо уквітчані *гробовці*, в яких поховані визволителі нашої України, борці за її волю і незалежність» (Карпат. Укр., 1994, 5 січня).

Слова, які в СУМі мають ремарку «діалектне», активізуються і в мові центральних газет: *перехнябити* (перехилити), *збідований* (виснажений), *допіру* (щойно). Значну сферу поширення має слово *взоровати* (наслідувати) (СУМ не фіксує). Наприклад: «В. Кожеленко, *взоровучи* на Б. І. Антонича, цілком свідомо виходить на відкриту полеміку зі своїми, можливо, не завжди справедливими узагальненнями» (Літ. Укр., 1995, 27 квітня), «Це для одних, для *збідованого* громадянства, влада й закон подають віру в швидкий вихід з економічної кризи» (Гол. Укр., 1994, 9 червня).

У мові преси функціонує велика кількість лексики, яка відображає колорит сучасної епохи й орієнтована на стильові та стилістичні настанови. Це переважно текстові, авторські новотвори і слова з російської мови, що несуть негативно-оцінну інформацію. Вони не зафіксовані в словниках, проте виявляють загальну тенденцію до розширення сфери вживання: *настолення, нахідник, негація, неділімець, неунікність, нижчосортний, обкрадіж, одстанути, партизація, перестройка, підвишка, підписант, потопелець, прихистковість, прослава, публіцити, пустодухість, режимність, російство, совети, советчина, совіцький, совкізм, совковий, співдружнізація, тяжба, тяжкота, узграниччя, циферія, шароварність* і т. п. Наприклад: «І ми повинні бути.. пильними, аби не стали знову ошуканими і не змогли — згодом — у слові «договір» вичитати його достеменний зміст: зрада. А саме зрадою українського народу позначені всі історичні події періоду возз'єднання, інтернаціоналізації і *співдружнізації*» (П. Мовчан, Літ. Укр., 1992, 30 січня), «Ми так і не звільнилися від тієї дріб'язковості, егоїстичної богобоязливості, яку здавна прищеплювали нам фальшиві — чужі і свої — продажні пророки. Адже якби не вона, то нині, у час справді дарованої нам Всевишнім нагоди на здобуття незалежності, чи дали б ми себе втягнути у різноконфесійні чвари, у прикру національно-руйнівну *тяжбу* за храми» (Буковина, 1995, 27 грудня).

Функціонування іншомовних слів у мові преси пов'язане насамперед з появою нових предметів і понять, які мають свої аналоги в інших народів світу. Така лексика потребує певного осмислення і розуміння, що неможливе без пристосування її до законів і вимог загальнолітературної норми української мови. Нескінченність, постійний рух, мінливість позамовного світу визначає відповідні властивості мови — реальність спричинює слово, слово переходить у реальність. Зміни реального життя суспільства не можуть бути усвідомлені суб'єктом без мови, дійсність становить об'єктивну основу і є джерелом мовних уподобань, зумовлює їх об'єктивно-предметний зміст.

Досліджений матеріал засвідчує активне входження у мову преси англіцизмів, що

пояснюється широкою сферою функціонування англійської мови у різних сферах суспільного життя. Певна частина цієї лексики зафіксована у СІС, проте всі вони визначаються як назви явищ, що характеризують життя інших країн. Тепер вони вживаються для позначення реалій нашої держави: *маклер, брокер, маркетинг, істеблішмент*. Інші ж запозичені слова відсутні у сучасних словниках: *інкотермс, ліфо, консалтинг, екстрасенсорика, скавтинг, екополіс, екстрапсихологія*. Наприклад: «*Інкотермс* — міжнародні правила щодо тлумачення торговельних термінів, видані Міжнародною торговою палатою на основі узагальнення світової комерційної практики» (Чорном. новини, 1994, 23 липня), «У перший день весни в «Українському домі...» відкрилася міжнародна виставка конкурсних робіт на проектування *екополісу* під назвою Конкордія, тобто Злагода» (Веч. Київ, 1993, 3 березня).

У зв'язку з економічними процесами у державі виникає потреба донести значення окремих термінів ринкової економіки до широкого загалу. Деякі регіональні газети запроваджують рубрику «Словник ринкових термінів та понять». Недостатня інформативність таких слів компенсується їх оцінними характеристиками: *ваучер* (англ. *voucher* — відповідальність, гарантія) — це назва приватизаційного чеку, *лізинг* (орендування з викупом залежно від прибутку), *лістинг* (дозвіл продавати цінні папери), *інжиніринг* (інженерно-консультативні послуги), *мерчандайзинг* (приведення товарів у купівельну спроможність), *олігополія* (галузь виробництва з однотипними фірмовими товарами). Наприклад: «*Мерчандайзинг* — підготовка товарів до продажу у роздрібній торгівлі з метою привернення уваги покупців (розміщення в торговельному залі, встановлення рекламних щитів тощо)» (Донеччина, 1993, 27 липня).

Деякі запозичені слова з англійської мови функціонують у текстах сучасної преси як іншомовні вкраплення, що зберігають свою іншомовну структуру, але більшість з них (як звичайний вияв моди) має більше чи менше регулярне використання — це так звані варваризми. Вони часто мають синоніми в українській мові, а інколи стають в один синонімічний ряд зі словами, які були запозичені в українську мову раніше: *конверсія* (перетворення), *інвестиція* (вклад), *рейтинг* (франц. авторитет, популярність), *сленг* (франц. жаргон), *сендвіч* (нім. бутерброд), *хіт* (нім. шлягер).

Велику частину запозичень в українській мові становлять полонізми, які знаходять своє поширення не лише в західних регіонах нашої держави. Вони входять у синонімічні ряди разом з словами, які насамперед є кальками з російської мови або мають подібні з російською мовою формотворчі афікси: *відслонити* (пол. *odslonic*) — відкрити, *провокаційний* (пол. *provokacyjny*) — провокаційний. Це досить помітна тенденція відмежування від російської мови, намагання якомога далі відійти від близьких російськомовних форм (явище гіперизму), що спричинює варіантність лексичних одиниць у загальнолітературній нормі сучасної української мови. Лише час здатний визначити можливість входження іншомовних слів і певних варіантних утворень до загальнолітературної норми української мови. Частота вживання, сфера поширення, наявність зв'язку і залежності між способом мовного вираження і позамовною дійсністю та органічне входження в систему певної мови засвідчує нормативність мовної одиниці.

На прикладі сучасних засобів масової інформації можна спостерігати, як зміна ставлення до позначуваних реалій життя суспільства змінює змістову оцінку і стилістичне забарвлення слів. Сучасні суспільно-політичні події впливають насамперед на функціонування соціально-оцінної лексики української мови і визначають:

1) розширення семантичного обсягу слів, утворення нових відтінків значень: а) в словах, в яких основне значення нейтральне, а оцінний компонент пов'язаний із одним з лексико-семантичних варіантів: *розбудова, розбудовник, перебудова, олюднений, сталінський, відмолодити*. Широкого кола значень набуло слово *розбудова*: *розбудова держави, розбудова Збройних сил, розбудова економіки, розбудова кордону, розбудова нового ладу* і т.д.: «...ті, хто приїхав до Києва [на V з'їзд Спілки офіцерів України]..., це люди, які перебороли у собі почуття рабської покори, вони вже не зійдуть зі шляху боротьби за

розбудову Збройних сил незалежної України» (Буковина, 1993, 12 жовтня); б) у словах, в яких оцінка виражена імпліцитно і міститься в конотації — *власник, приватний, приватновласницький, бізнесмен, функціонер, унітарний, суверенізація, революційний, комуністичний, соціалістичний*. Пор. значення лексеми *суверенізація*: *суверенізація держави, суверенізація людини, суверенізація повітряного простору, суверенізація свідомості, суверенізація мислення, суверенізація церкви*: «Об'єктивно його [референдуму про потребу союзу] результати свідчать про процес зміни поглядів «радянських» людей на майбутнє союзу, про процес *суверенізації* їхнього мислення» (Літ. Укр., 1991, 23 травня).

2) поновлення слів, які вийшли з ужитку, та зміну їх оцінного забарвлення: *пан, пані, підприємець, власник, приватизатор, фракція*: «Шановні *пані та панове!* Запрошуємо Вас взяти участь у аукціоні з продажу нерухомості, який відбудеться 20 березня нинішнього року за адресою: м. Київ, Республіканський стадіон» (Веч. Київ, 1994, 3 березня);

3) появу новотворів з оцінним значенням: *тіньовик, ресоветизація, деімперіалізація, екс-союз, поросійщення, знедуховлення, кучмізм, кравчуківство, есендевицина, пораблення, імпер-шовіністи*: «І справді, щойно відгрімилі гармати в закривавленій Чечні, як московські *імпер-шовіністи*, відчувши, хоч і після ганебної поразки, руки розв'язаними, притьмом узялися до України» (Культура і життя, 1996, 14 грудня);

4) функціонування запозичень для позначення і оцінки нових явищ життя: *мер, спікер, реструктуризація, аутсайдер, контрасигнування*: «Слово *реструктуризація* означає передрібнення цілого з метою отримання нової якості чи досягнення нової мети в новій системі зв'язків, стосунків, функцій» (Сільські вісті, 1995, 18 грудня).

Всі ці зміни підтверджуються аналізом ремарок у сучасних словниках, а також системних зв'язків — синтагматичних (зміни в словосполученнях), парадигматичних (антонімічні протиставлення, синонімічні ряди, варіантні форми), сигматичних (ставлення до позначуваних реалій), прагматичних (ставлення адресанта до дійсності, змісту висловлювання та до адресата).

ЗМІ показують, що переорієнтації мовних смаків і уподобань є основою сучасних тенденцій загальнолітературної норми. Зміна мовних оцінок спричинює пошук нових лексичних засобів вираження, поновлення слів, які вийшли з ужитку та зміну їх емоційно-оцінного забарвлення, появу інформативно-оцінних новотворів. Намагання активізувати застарілу і нову питому українську лексику є основним виявом пуристичних тенденцій у загальнолітературній нормі. Переосмислення і зрушення в семантиці слів зумовлюють процеси розширення семантичного обсягу лексем та утворення нових відтінків значень. Нові реалії сучасної доби є причиною активного функціонування в мові преси іншомовної лексики.